

СКРИПНИК

Володимир Леонідович
kafedragun@gmail.com

УДК 347.2

НЕМАТЕРІАЛЬНІ БЛАГА І НЕМАЙНОВІ ПРАВА: ПРОБЛЕМИ
МЕТОДОЛОГІЇINTANGIBLE BENEFITS AND NON-PROPERTY RIGHT: PROBLEMS OF
METHODOLOGYк.ю.н., доцент, завідувач
кафедри, Кременчуцький
національний університет
імені Михайла
Остроградського

Статтю присвячено дослідженню методологічних проблем у цивільному праві. Сформувано цілісне уявлення про нематеріальні блага як об'єкт цивільних прав і з'ясовано співвідношення цієї правової категорії з категорією особистих немайнових прав. З'ясовано, що виникнення нематеріальних благ пов'язано з певними юридичними фактами, головним з яких є народження фізичної особи. Установлено, що нематеріальні блага переважно є природними, вони не підлягають відчуженню чи поновленню у разі їх утрати. Доведено, що головною ознакою неособистих немайнових благ є неможливість їх поновлення.

* * *

Статья посвящена исследованию методологических проблем в гражданском праве. Сформулировано целостное представление о нематериальных благах как об объекте гражданских прав и определено соотношение этой правовой категории с категорией личных неимущественных прав. Выяснено, что возникновение нематериальных благ связано с определенными юридическими фактами, главным среди которых является рождение физического лица. Установлено, что нематериальные блага преимущественно являются естественными, они не подлежат отчуждению или возобновлению в случае их потери. Доказано, что главным признаком неличностных неимущественных благ есть невозможность их возобновления.

* * *

Introduction. This article focuses on studying methodological problems of civil law. An overview of modern legislation status, numerous legal cases on the protection of non-material benefits and the payment of compensation for moral damage, driven by the need the further studying these legal categories in civil jurisprudence.

Purpose. Attempt to form a whole picture about intangible benefits as an object of civil rights and find out the relationship of this legal category with the category of personal non-property rights. The achievement of this goal leads need finding out essence of intangible benefits.

Results. A whole picture of intangible benefits as an object of civil rights was formed and the relationship between this legal category and the category of personal non-property rights was clarified. The interest of a person can exist and be realized only in a society with, within the limits defined by the law, involves its realization. The lawmaker personifies the available benefits in certain rights that are granted to a person and are implemented by a person within the law. The peculiarity of intangible benefits is such a property as inalienability. Intangible benefits can not be sold, donated, leased. At the same time, the specificity of non-property rights as an object of civil rights also determines their special protection order it's compensation for moral damage caused to a person in connection with an encroachment upon anyone's benefits.

Conclusion. Intangible and non-property rights are different legal categories that can not be identified. Emerging intangible benefits are associated with certain legal facts, the main of which is the birth of an individual. For most non-property benefits, the lack of economic content is characteristic. The main feature of non-personal and non-property benefits is the impossibility of their renewal. Therefore, the owner of non-property benefits is not interested in obtaining compensation in encroachment on his personal benefits and restoring the rights derived from them and defining the essence of the benefits that are due to him, and in preventing illegal encroachments on them. that is, in the first place not the existence of proper the mechanism of their protection, and in the protection of such benefits and the prevention of attacks on them content and impossibility of their valuation.

Ключові слова: методологія, нематеріальні блага, немайнові права

Ключевые слова: методология, нематериальные блага, неимущественные права

Keywords: methodology, intangible benefits, non-property rights

ВСТУП

Перетворення, що відбуваються в різних сферах українського суспільства зумовлюють необхідність змін і у сфері правового регулювання суспільних відносин, у тому числі щодо забезпечення та захисту прав особистості. Інститут об'єктів цивільних прав, до якого належать і нематеріальні блага, – один з найважливіших у системі цивільного права.

Основні напрями розвитку вітчизняної доктрини особистих немайнових прав спрямовані на дослідження методологічних проблем особистих немайнових прав у цивільному праві; проблем загальних осо-

бистих немайнових прав; проблем спеціальних особистих немайнових прав; проблем цивільно-правового захисту особистих немайнових прав. У межах методології найбільш проблемним залишається і питання узгодження немайнової природи особистих немайнових благ із включенням їх до немайнових відносин [11].

Огляд стану сучасного законодавства, численні судові справи щодо захисту нематеріальних благ і виплати компенсацій за заподіяну моральну шкоду, зумовлює потребу подальшого дослідження цих правових категорій у цивілістичній науці.

Перші спроби вивчення немайнових прав були ще

в минулому столітті. Значний внесок у дослідження немайнових благ належить таким ученим, як О.А. Красавчиков, М.С. Малєїн, М.М. Малєїна, З.В. Ромовська. Зазначимо, що більшість праць радянського періоду, присвячених дослідженню особистих немайнових прав дещо втратили свою наукову цінність унаслідок заідеологізованості та певної політичної заангажованості. Незважаючи на цю обставину, роботи згаданих учених і сьогодні залишаються у науковому обігу. Значний доробок у висвітленні питань, пов'язаних з немайними благами, належить сучасним вітчизняним ученим О.В. Кохановській, С.А. Сліпченко, Р.О. Стефанчуку, Є.О. Харитонову. Окремі аспекти проблематики досліджували М.К. Галєнтіч, Ю.О. Заїка, Н.С. Кузнєцова, Л.В. Красицька, Р.А.Майданик, І.В. Спасиби-Фатєєва та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті – спроба сформулювати цілісне уявлення про нематеріальні блага як об'єкт цивільних прав і з'ясувати співвідношення цієї правової категорії з категорією особистих немайнових прав. Досягнення цієї мети зумовлює потребу з'ясування сутності нематеріальних благ, аналізу наукових концепцій, окремих думок і гіпотез, пов'язаних з формуванням цього поняття, і визначення його ознак.

РЕЗУЛЬТАТИ

Цивільний кодекс УРСР 1922 р. не включав до предмета цивільно-правового регулювання особисті немайнові відносини і регулював виключно відносини майнові.

Учений Р.О. Стефанчук справедливо зазначає, що основною причиною цього були ідеологічні чинники. Адже, вважалось, що, оскільки питання особистих немайнових відносин знаходиться у площині забезпечення основних прав людини, то воно є неактуальним для радянського законодавства, оскільки проблем із правами людини в СРСР немає [7].

Доцільність методології дослідження такого об'єкта цивільних прав, як нематеріальні блага, зумовлена сучасною динамікою розвитку суспільних відносин, предметом яких є особисті немайнові блага. Пріоритетною метою нашої наукової розвідки є з'ясування співвідношення понять «благо» і «право». Підґрунтям будь-якої методології є такі взаємопов'язані компоненти, як мета дослідження, об'єкти дослідження, методи досягнення мети.

Формування нового стилю правового мислення в юридичній науці неможливе без методологічної рефлексії, ґрунтового, усебічного аналізу результатів розвитку вітчизняної юридичної науки та пошуку нових методологічних підходів, прийомів, методів, які дозволяють по-новому переглянути й переосмислити сучасні процеси, сприятимуть обґрунтуванню нових правових механізмів вирішення проблем в умовах глобалізаційних трансформацій правової та інших сфер суспільного життя [4].

Методологія науки цивільного права дозволяє використовувати як спеціальні, так і загальні методи наукового дослідження, такі як дедукція, індукція, аналіз. Аналіз дозволяє умовно розділити досліджуване явище, виявити його складові елементи і з'ясувати суть. На останньому етапі наукового аналізу доречним є

застосування конкретно-соціологічного методу дослідження, який пов'язаний з дослідженням правової практики, статистичним даними, скажімо, судовою практикою вітчизняних судів і Європейського суду стосовно виплати компенсацій за заподіяну моральну шкоду внаслідок посягання на особисті немайнові блага.

Суть і зміст таких правових явищ як благо і немайнові права, визначення їх рівнів та співвідношень у системі об'єктів цивільних прав дозволяє з'ясувати системний підхід. Структурна упорядкованість надає створеній системі правових категорій у цілому відносно стійкість, оскільки допустимі зміни її частин можливі лише в межах певних властивостей. Якщо ці властивості не враховуються або зміни виходять за допустимі встановлені межі, то система зруйнується.

Історичний метод дозволяє з'ясувати різні напрями порівняння правових явищ, сприяє встановленню тенденцій та закономірностей їх розвитку як у законодавстві, так і в доктрині. Формально логічний метод передбачає вивчення правових категорій за допомогою з'ясування суті та змісту правової норми.

Порівняльно-правовий метод надає можливість виявити як спільні риси цих правових категорій, так і з'ясувати їх особливості. Під час здійснення дослідження необхідно врахувати і європейські інтеграційні процеси та необхідність адаптації вітчизняного цивільного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Окремі вітчизняні вчені головним методом дослідження особистих немайнових правовідносин вважають метод альтернатив, який дозволить сформулювати альтернативну загальновізаному підходу гіпотезу. Поява альтернативних точок зору щодо розуміння особистих немайнових правовідносин дозволяє розпочати науковий пошук [9]. Не заперечуючи важливість методу альтернатив у науковому дослідженні, ми вважаємо, що не варто недооцінювати й інші методи, які насамперед дозволяють виявити, власне, об'єкти для порівняння і по суті є передумовою застосування наведеного методу пізнання.

Утворення поняття починається з емпіричного рівня пізнання реальності, а потім здійснюється перехід до теоретичного рівня пізнання. Унаслідок вивчення загального в однорідних явищах усе накопичене кристалізується в узагальнену форму. На цьому рівні правова категорія, яка досліджується, уже втрачає випадкові ознаки, які могли створювати штучні перешкоди для її вивчення і спотворювати дійсне уявлення про неї.

Найбільший і найповніший тлумачний словник української мови визначає благо як достатки, вигоди, дари природи та ін.; усе те, чого потребує людина в житті [10]. Тобто у широкому розумінні благо – це все те, що може стати в нагоді людині. Як об'єкти цивільних відносин блага можуть набувати як матеріальну форму (наприклад, речі), так існувати як блага нематеріальні, набуваючи духовної форми.

Існування людини в суспільстві неможливо без набуття і використання певних об'єктів матеріального світу. Для забезпечення життєдіяльності людина повинна вживати воду, їжу, одягатися, користуватися житлом тощо. З історичним розвитком людина потре-

бує й інших досягнень цивілізації – лікування, відпочинку, освіти. Як зазначав Й.О. Покровський, найперше, чого потребує людина, це звичайно, охорони її самих елементарних благ – життя, тілесної недоторканості, свободи. І право дійсно споконвіку покладає на себе таку охорону, охороняючи ці блага найсерйознішими кримінальними покараннями за їх порушення [6].

Неможна не погодитися зі слушною думкою Р.А. Майданика, що інтерес має суто соціальний характер і формується на підставі потреб, які виражають відносини соціальної або біологічної необхідності, усвідомленої та оціненої через мету (цілі) інтересу [4].

Наголошування на соціальному характері інтересу свідчить, що, власне, інтерес тісно пов'язаний з життям суспільства на будь-якому етапі його розвитку, оскільки саме інтерес є вираженням його відношення до своїх потреб, які закріплені у правових нормах і, відповідно, гарантуються державою. Інтерес особи може існувати і реалізовуватися лише у суспільстві, яке в установлених законом межах передбачає його реалізацію.

В окремих випадках задовольнити інтереси унаслідок безпосереднього володіння благом, яке є нематеріальним, неможливо, проте можна отримати задоволення завдяки реалізації прав, у яких втілено це благо. Законодавець персоніфікує наявні блага в певні права, які надаються особі в межах закону, і в межах закону нею реалізуються і здійснюються.

Зазначимо, що вперше у вітчизняній науці категорію «особисті блага» під якими розумілося життя, тілесна недоторканність, здоров'я, честь і гідність, визначив М.М. Агарковим [2].

За відсутності легального визначення поняття «блага» вчені намагалися на доктринальному рівні визначити це поняття. Так, пропонувалося характеризувати особисті немайнові блага як такі, що позбавлені економічного змісту [8].

Учена О.В. Кохановська слушно зазначає, що важливою ознакою речей є здатність задовольняти потреби людини, завдяки чому вони стають об'єктами цивільних правовідносин. Тому предмети, які не мають корисних властивостей, важливих для людини, або корисні властивості яких ще не виявлені, наприклад, не усвідомлені нею, не можуть бути об'єктами цивільних прав [1].

Проте, цей висновок поширюється лише на таку категорію об'єктів цивільних прав, як речі, тобто, предмети, які мають як фізичні, так і економічні властивості. Немайнові блага є нематеріальними категоріями, і через природні причини не наділені традиційними ознаками речей.

Зміст понять «немайнові блага» і «немайнові права» не може бути не зумовлений соціально-правовою політикою держави на різних історичних етапах її розвитку, що викликає необхідність урахувати і цей чинник.

Об'єкт може бути благом лише за умови наявності корисних властивостей для суб'єкта, які мають фактичний характер і не залежать від ставлення будь-якого суб'єкта правовідносин до них. Властивості можуть бути як природні, так і соціальні, наявність яких зумовлена ставленням суспільства до того чи іншого явища. Соціальні властивості об'єкта перетворюють

його на благо завдяки людській уяві про нього. Немайнове благо може мати такі властивості, що в ньому може бути зацікавлене все суспільство (наприклад, інформація), так і властивості, цінність яких може визначити конкретний індивідуум (персональні дані).

До легалізації у цивільному законодавстві нематеріальних благ як об'єктів цивільних прав у юридичній науці використовували різні терміни для визначення суті нематеріальних благ. Їх називали духовними, особистими, особистими немайновими, немайновими, нематеріальними та ін.

Невичерпний перелік нематеріальних благ наведений законодавцем у главі 15 ЦК України (далі ЦК). До цієї категорії об'єктів віднесені належать: результати інтелектуальної творчої діяльності та об'єкти права інтелектуальної власності (ст. 199 ЦК); інформація (ст. 200 ЦК); особисті немайнові блага (ст. 201 ЦК). Виокремлюючи в системі немайнових благ особисті немайнові блага (здоров'я, життя, честь; гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свободу літературної, художньої і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством (недоторканність особи, вільний вибір місця проживання, таємниця листування, свобода пересування тощо законодавець спеціально акцентує увагу на тому, що ці немайнові блага можуть належати виключно фізичній особі.

До немайнових благ особи належить і зовнішній вигляд, особисті таємниці, ім'я тощо.

У юридичній літературі пропонується також ввести штучний термін «інкорпоративні блага», для того, щоб серед нематеріальних об'єктів відокремити нематеріальні блага від інших нематеріальних об'єктів, відповідно, інкорпоративними благами вважати послуги, майнові права, бездокументарні цінні папери, безготівкові гроші тощо [9]. Така пропозиція є досить неоднозначною. У законодавстві поняття «послуга» зазвичай дефінується як діяльність виконавця з передачі (надання) споживачеві певного визначеного за договором матеріального чи нематеріального блага. Гроші ж є як засобом платежу. Послуги та безготівкові гроші є різними правовими категоріями з різним правовим режимом.

Особисті немайнові права є похідними від вже наявного нематеріального блага, які зазвичай є водночас і великою соціальною цінністю. Так право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282 ЦК), право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК), право на медичну допомогу (ст. 284 ЦК), право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК), право на таємницю про стан здоров'я (286 ЦК), право на донорство (ст. 290 ЦК) виникають відносно такого особливого немайнового блага як здоров'я людини.

Учена З.В. Ромовська виокремлює такі категорії особистих немайнових прав фізичної особи: а) права, які індивідуалізують громадянина як особистість (право на ім'я, право на честь і гідність); б) права, що забезпечують особисту свободу громадян (право на недоторканність особистості, недоторканність житла, право на таємницю листування тощо); права, що виникають як результат творчої інтелектуальної діяльності особи; г) особисті права, надані громадянам у

зв'язку із вступом у сімейні правовідносини, тобто, комплекс прав, які охоплюють право на укладення шлюбу та розірвання шлюбу, виховання дітей, усиновлення тощо [8].

Підґрунтям побудови системи особистих немайнових прав фізичних осіб О.О. Стефанчук пропонує вважати дихотомічний поділ на *загальне* та *окреме*. Загальними особистими немайновими правами фізичних осіб слід уважати ті з них, які є базовими та наділені універсальністю, тобто, належать усім без винятку фізичним особам. Окремими (спеціальними) особистими немайновими правами фізичної особи вчений вважає особисті немайнові права: у сфері інтелектуальної (творчої діяльності); у сфері медичної діяльності; особисті немайнові права дітей та інших фізичних осіб, що мають дефекти дієздатності; посттативні особисті немайнові права [11].

Для означення нематеріальних благ як об'єкта цивільних прав необхідно виокремити їх специфічні риси. Характерними ознаками особистих немайнових прав є те, що вони: є немайновими, абсолютними правами; їх виникнення та припинення пов'язане зазвичай із народженням та смертю фізичної особи і більшості з них вона не може бути позбавлена [13].

За своєю суттю більшість нематеріальних благ є природною властивістю фізичної особи. Однак, будучи закріпленими в правових нормах, вони набувають також правового значення об'єкта цивільних прав, виступаючи, таким чином, у подвійному значенні: як елемент правового статусу приватної фізичної особи і як об'єкт цивільних прав [14].

Особливістю нематеріальних благ є і така властивість як невідчужуваність. Нематеріальні блага неможливо продати, подарувати, передати оренду. Більшість нематеріальних благ припиняють своє існування із смертю їх носія. Водночас, окремі немайнові блага можуть переходити до іншої особи у порядку спадкового правонаступництва.

Особисті немайнові відносини не мають економічного змісту, тож виступають як виключно немайнові. Проте окремі немайнові права на такі об'єкти як, ім'я, зображення, честь, ділова репутація, особисті немайнові папери, життєвий простір, кореспонденція, інформація, автономність юридичної особи, її найменування, інші обороздатні об'єкти немайнових правовідносин можуть мати, і майнову природу, оскільки ці блага можуть бути оцінені у грошах [13].

Відмітною властивістю більшості нематеріальних благ пропонується вважати невизначеність їх обсягу. Так, такі немайнові блага як честь, перелік відомостей, які складають тасмницю особистого життя людини зазнають змін під впливом дій людини, її вчинків, поведінки [15].

Дійсно, законодавець не розкриває змісту поняття «честь» у ст. 297 ЦК, зазначаючи лише, що кожен має право на повагу до його гідності та честі.

Традиційно вважається, що честь включає в себе моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення і визнання цього значення з боку суспільства. Громадська оцінка людини визначається не лише поведінкою самої людини, а іншими факторами: рівнем розвитком суспільства, держави, матеріальним благополуччям особи, ментальністю, особливостями колек-

тиву, в якому вона перебуває тощо. Проте не досить переконливим є те, що у конкретної особи залежно від оточуючих (кола співробітників, сусідів, товаришів по навчанню, спортивній секції, громадській роботі тощо) можуть виникнути особисті немайнові блага різні за своїм змістом, залежно від соціуму. У будь-якої особи честь або є, або така особа є безчесною.

Зміст немайнового блага визначає законодавець, тому не варто вважати, що якщо звичайного робітника призначили керівником, то в нього, відповідно, змінився і «обсяг честі».

Втрачені блага нематеріальні блага неможливо поновити. Водночас, специфіка нематеріальних благ як об'єкта цивільних прав зумовлює і їх особливий порядок захисту – компенсацію моральної шкоди, яка заподіяна особі у зв'язку із посяганням на її блага.

ВИСНОВКИ

Особливістю нематеріальних благ порівняно з іншими об'єктами цивільного права є наявність особливих, специфічних ознак, властивим цьому об'єкту, які визначають не лише його особливе становище у системі об'єктів, а і особливості їх захисту. Нематеріальні блага і немайнові права – різні правові категорії, які неможна ототожнювати. Передбачені законодавством немайнові блага персоналізовані у немайнові права, які безпосередньо особою здійснюються, а державою охороняються і захищаються.

Виникнення нематеріальних благ пов'язано із певними юридичними фактами головним із яких є народження фізичної особи.

Оскільки нематеріальні блага у своїй більшості є природними, вони не підлягають відчуженню чи поновленню у випадку їх втрати. Для більшості немайнових благ характерним є відсутність економічного змісту.

Природність особистих немайнових благ виключає їх обмеження. Обмеження можуть стосуватися лише наданих прав, пов'язаних із здійсненням особистих немайнових благ. Законодавець визначає зміст немайнових благ, що дозволяє особі належним чином їх набувати та здійснювати.

Головною ознакою неособистих немайнових благ є неможливість їх поновлення. Тому володілець немайнових благ зацікавлений не в отриманні компенсації при посяганні на його особисті блага, не у відновленні прав, які є похідними від них і визначають суть належних йому благ, а у недопущенні протиправних посягань на них, тобто, в першу чергу не в існуванні належного механізму їх захисту, а в охороні таких благ і недопущенні посягання на них. змісту і неможливість їх вартісної оцінки.

Особисті немайнові правовідносини, які виникають з приводу нематеріальних благ, є важливою складовою предмету цивільного права і потребують подальшої наукової розробки і систематизації

Список використаних джерел:

1. Майданик Р.А., Кохановська О.В. Актуальні проблеми приватного права України / зб. статей до ювілею доктора юрид. наук, проф. Н.С. Кузнецової. Київ: ПрАТ «Юрид. практика», 2014. 564 с.
2. Гражданское право: / М.М. Азарков, С.Н. Братусь, Д.М. Генкин и др. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 279 с.
3. Красавчиков Л.А. Личная жизнь граждан под ох-

раной закона. М.: Юрид. лит., 1983. 160 с.

4. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. / Т.1. Київ: Алерта, 2012. 472 с.

5. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. Москва: МЗ Пресс, 2000. 242 с.

6. Методологія в праві: монографія / І. Безклубий, І. Грищенко, М. Козюбра та ін. Київ: Грамота, 2017. 638 с.

7. Методологія исследования проблем цивилистики: сб. статей, посвящая памяти проф. А. А. Пушкина. Харьков: Право, 2017. 432 с.

8. Правова доктрина України: у 5 т. Т.3. Харків: Право, 2013. 760 с.

9. Ромовская З.В. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1968. 23 с.

10. Сліпченко С.А. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: монограф. Харків: Діса плюс, 2013. 552 с.

11. Словник української мови: в 11 т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1970. 799 с.

12. Стефанчук З.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монограф. Хмельницький: Вид-во Хмельниць. ун-ту управл. і права, 2007. 626 с.

13. Сучасні проблеми цивільного права та процесу / С.О. Сліпченко та ін. Харків: Право, 2017. 808 с.

14. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут, 1998. 353 с.

15. Українське цивільне право : навч. посіб. / Ю.О. Заїка та ін. К.: ЦУЛ, 2014. 358 с.

16. Харитонов Є.О. Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: монограф. Одеса: Фенікс, 2011. 456 с.

17. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: монограф. / И.В. Спасибо-Фатеева и др. Харьков: Право, 2015. 750 с.

References

1. Maidanyk R.A., Kokhanovska O.V. Actual problems of private law of Ukraine / collection of Articles to the jubilee of the doctor of law, professor N.S. Kuznetsova. Kyiv. PrAT Yurid. Praktika Publ. 2014. 564 p. (in Ukrainian).

2. Civil law / M.M. Aharkov, S.N. Bratus, D.M. Henkin et.al.

Vol.1. Moscow, Yurid. Publ. of the NKU of the USSR, 1938. 279 p. (in Russian)

3. Krasavchikov L.A. Personal life of citizens under the protection of the law. Moscow. Yurid. Lit., 1983. 160 p. (in Russian)

4. Maidanyk R.A. Civil Law. General Part. Introduction to civil law. Kyiv. Alerta Publ, 2012. 472 p. (in Ukrainian).

5. Maleina M.N. Personal non-property rights of citizens: concept, implementation, protection. Moscow, MZ Press, 2000. 242 p. (in Russian)

6. Methodology in the right: monograph. / I. Bezklubyi, I. Hrytsenko, M. Kozyubra et.al. Kyiv: Hramota, 2017. 638 p.

7. Methodology of studying problems of civilization / collection of articles devoted Professor's memory A.A. Pushkin. Kharkiv: Pravo, 2017. 432 p. (in Russian)

8. The legal doctrine of Ukraine. In 5 Vol. Kharkiv: Pravo, 2013. Vol.3. 760 p. (in Ukrainian).

9. Romovska Z.V. Personal non-property rights in Soviet civil legislation and their social significance: dissertation abstract ... cand. of legal sciences.. Kyiv, 1968. 23 p. (in Russian)

10. Slipchenko S.A. Personal non-property legal relations concerning traffickable objects. Kharkiv, Disaplyus, 2013. 552 p. (in Ukrainian).

11. Ukrainian dictionary, in 11 Vol. Kyiv: Naukova dumka, 1970. Vol. 1. 799 p. (in Ukrainian).

12. Stefanchuk Z.O. Personal non-property rights of individuals in civil law (concept, content, system, peculiarities of implementation and protection): monograph. Khmelnytskyi: University of Management and Law Publ., 2007. 626 p. (in Ukrainian).

13. Modern problems of civil law and process / S.O. Slipchenko et.al. Kharkiv. Pravo, 2017. 808 p. (in Ukrainian).

14. Pokrovskiy I.A. The main problems of civil law. Moscow: Statut, 1998. 353 p. (in Russian)

15. Ukrainian civil law / Yu.O. Zaika, et.al. Kyiv. TSUL Publ. 2014. 358 p. (in Ukrainian).

16. Kharytonov Ye.O., Kharytonova O.I, Civil legal relations. № 2. Odesa: Feniks. 2011. 456 p. (in Ukrainian).

17. Kharkiv civilian school: objects of civil rights: monograph / I.V. Spasibo-Fateeva, et.al. Kharkiv. Pravo. 2015. 750 p. (in Russian)